

Dávid királytól a számítógépig
(Adalékok a magyar művelődéstörténet zsidó elemeihez)

I.

Nehéz a dolgom. Részint azért, mert a fogalmak, amelyek ülésünk címében szerepelnek, sokértelműek. Voltaképpen az a magyar művelődéstörténet is, időben és térben nagyon rétegezettnek kell felfognunk, állandóan mozgó tartalmú és terjedelmű, erős és rétegzett együttesként. A „zsidó” szó pedig, mint látni fogjuk, ugyancsak többértelmű: jelentéstörténet is, időben és térben nagyon rétegezettnek kell felfognunk, állandóan mozgó tartalmú és terjedelmű, erős és rétegzett együttesként.

Mit adott a zsidóság a magyar művelődésnek? Erre a kérdésre természetesen az első, kézenfekvő és szinte közhelyszerű válasz: a Bibliát, az Ószövetséget.

Az i.e. 3. századtól keletkezett, különböző jellegű, műfajú iratok kánonikussá vált gyűjteménye voltaképpen elválva már létrehozójától, s evvel egyúttal az egész közel keleti környezettől, alapjává vált a keresztény kánonnak, s így mindazoknak a kultúráknak, amelyek a kereszténységre alapultak. Sokszor emlegetett megállapítás, hogy az európai kultúra a görög római és a zsidó keresztény alapzatra épül. Így a magyar is. A Bibliáról újabb kutatók kimutatták, főleg Norphop Frey műveire gondolok, amelyek részletesen foglalkoztak a kérdéssel, hogy e szövegek hogyan váltak minden irodalmi szöveg alapjává. Az Ószövetséggel együtt beépültek az Újszövetségbe más közel-keleti szövegek is, és ezek determinálják máig a teljes művelődést, köztük az irodalom szövegeit is egészen a mindennapi nyelv eleméig. Mindez érvényes a magyar művelődésre. Az Ószövetség elemei is csaknem napjainkig szerves részei az irodalmi szövegeknek.

Az is közismert, hogy ez a kapcsolat akkor lesz erősebbé, amikor az ókori szövegek az újonnan kialakult nemzeti nyelveken válnak ismertté, azaz a reformációval.

A zsidó eredetű korpusz is így egyre közelebb kerül a hívekhez és pontosan követhető nyomon a protestáns szekták fokozatos zsidósódása. Az erdélyi szombatosok keletkezése és lassú elhanyagolása jelzi ezt az utat.

Mindezért merem megkockáztatni azt az állítást, hogy a zsidó hatás, egyúttal a magyar kultúra és a magyar alkotóerő egyik csúcspontja Kodály Zoltán Psalmus Hungaricus, katolikus magyar művész kompozíciója a zsidó Dávid király szövegének protestáns prédikátortól való fordításában az európai zene legmagasabb eszközeivel a magyar nyelv legmélyebb lehetőségeinek kihasználásával. Ismert, hogy Kodály Zoltán vele a „virtuális Magyarországot” éppen a magyar történelem egyik mélypontján, 1923-ban rajzolja fel.

A zsidó kultúra írásbeli hagyományának más korpuszai talán kevésbé épültek be a magyar művelődésbe. Így nem mondható ez el a Talmud néven ismert szövegegyüttesről. Inkább a zsidó misztika főműveiről, elsősorban a Zohárról, a Kabbala főművéről, amely sok áttételen keresztül bukkan fel a 17-18. században, és nyíltabban a 20-ban, pl. Vajda Lajos, Ámos Imre és később Országh Lili festészetében vagy ugyancsak sok áttételen keresztül Hamvas Béla vagy Szabó Lajos filozófiai műveiben. Szórványosan megjelenik a zsidó pietizmus szóbeli hagyománya, pl. a nagykállói rabbi tanítása a 20. század novelláiban.

Az Ószövetség, tehát a zsidó hagyomány beleágyazva természetesen a teljes kánonba még többször új életre kelve fogalmazódik át a 20. század íróinál. Vagy két évtizeddel Kodály művei után Babits Mihály Jónás könyvében, ahol ez a hagyomány a századközép értelmiségének világméretűre, tömeg és egyén viszonyára ad választ, cselekvés és reflexió kérdésére felel önironikus módon.

II.

Más a helyzet, ha arra az időszakra gondolunk, amely a 18. század óta tart. Mint ismeretes, ekkor indul Európában a rohamos iramú polgárosodás, s egyúttal modernizáció, valamint a nemzetállamok kialakulása s ennek részeként a zsidó népcsoportok, zárt vallási közösségek lassú átalakulása, majd országoként más és más időpontban emancipációja és országoként más és más ütemben asszimilációja. A kérdés tehát így vetődik fel: hozott-e magával a zárt közösségből kiszakadt és a befogadó kulturális terébe belépett zsidó származású egyén olyan kulturális többletet a befogadó közösségnek, amely azt tartósan gazdagította és új jelenségekkel bővítette? És ha igen, ezeknek az egyéni teljesítményeknek volt-e valamilyen sajátosan zsidó jellege? Az asszimilációs folyamat lezajlása után erről a kérdéstről a 19. század végétől, de főleg a 20. század 20-as, 30-as éveiben éles, kegyetlen viták folytak nálunk is, korábban Franciaországban Németországban, Lengyelországban, Romániában is, és ismét folynak a 80-as, 90-es években.

A zsidó hatás egyik összetevője és így a magyar művelődés egyik alkatrésze a zsidó származású nem magyar és ez utóbbit számon is tartó alkotók, gondolkodók művének beépülése a magyar művelődésbe. Példának hozhatnám a 19. századra Heinét. Hangja, öniróniája az általa újjáteremtett dalforma gyilkos szatírája, a történelem ironikus átértelmezése nálunk Petőfitől Adyig, Heltai Jenőig, sőt a 80-as, 90-es évek közepéig kitapintható. Ilyen típusú gazdagítására a magyar művelődéstörténetnek említhetném Marx, Bergson, Einstein, de főleg Freud művét. Az utóbbi, mint ismeretes, mélyen beépült a magyar művelődésbe, a legkülönfélébb szinteken: önálló, korán alakult magyar pszichoanalitikus iskolával ("a budapesti iskolák" alaptípusával,) élén Ferenczy Sándorral. De beépült a magyar irodalom számos alkotójának művébe Kosztolányi Dezsőtől Karinthy Frigyesig és Márai Sándorig, a törekvés csúcspontjaként pedig József

Attila lírájának freudista népdaláig és pszichoanalitikus narratívájáig. A freudizmus mélyen beleszövődött a magyar művelődés szövetébe.

III.

Magyarország területéről asszimilált zsidó csoportok vagy egyének bekapcsolódása a magyar művelődésbe aránylag gyors, 60-70 éves folyamat volt. Az, hogy lényeges hozzájárulást, sajátos apportot jelentsen a magyar művelődéshez, hosszabb, kb. 80 éves folyamat kellett. Komlós Aladár, aki egy magyar zsidó irodalomtörténet megírása céljából hatalmas anyagot gyűjtött össze és írt meg, megállapítja az első nemzedék teljesítményéről, hogy még nem járult hozzá lényegesen a magyar művelődés, illetőleg a magyar irodalom szinképének gazdagításához. Zsidó eredetű, a „gettóból kilépett” egyének, ha nem is tömeges, de szinte csoportos belépése a magyar művelődésbe az 1880-as évek elejére tehető. Ekkor indul pályáján a nagy pozitivista nemzedék, a magyar tudomány német és zsidó eredetű nagy alapítói: Budenz, Riedl, illetőleg Simonyi Zsigmond, Marczali Henrik, Goldzieher Ignác, Angyal Dávid, Acsády Ignác, a kodifikátor Csemegi Károly. Kérdés, hogy van-e pályájuknak köze zsidó voltukhoz. Itt elsősorban olyan tényezőket szokás említeni, mint a tanulás állandó gyakorlata, a Talmud tanulása által kifejlesztett sajátos mechanizmusok. Magam itt nem találok ilyen közvetlen kapcsolatot, inkább olyan szociológiai jellegű összefüggést, mint a tanulás számára ekkor megnyitott kormányzati preferenciák és külföldi utazások létrejötte, amely Eötvös József és Trefort Ágoston munkásságában eléggé nyilvánvaló.

A másik jelenség, amely a 80-as évektől lesz tömegesebbé, a zsidó tematika megjelenése az irodalomban. A leghatásosabb terjesztő és típusteremtő Ágai Adolf volt, a Borsszem Jankó alakjaival, bár ezek az alakok már megjelennek a szabadságharc élclapjaiban is. A zsidótematika és benne elsősorban a zsidó közösség felbomlása és átalakulása legelőször Kóbor Tamás regényeiben és Kiss József verseivel lép be a magyar olvasó köztudatába, ha nem is válik központi kérdésévé.

Egyetlen területen lesz nyíltan észrevehetővé a szellemi életben a tömeges zsidó jelenlét, az újságírók számában, amely a századvégre egyes statisztikák szerint 50%, mások szerint is 34%. Az újságírók nagy számát indokolhatja a gyors elhelyezkedés lehetősége, a diplomahiány lehetősége, a közvetítő, a kommunikatív szerep vonzó volta és társadalmi tekintélye. Ki kell emelnem: ezeknek az újságíróknak egy jelentős része német nyelvű újságnál dolgozott. Ez az egyik példája a kevéssé feltárt magyarországi kétnyelvű írásbeliségnek. A századvégen ebből a közegekből olyan jelentős egyéniségek nőttek ki, mint Hevesy Lajos, az osztrák műkritika és művészettörténet korszakjelző alakja, vagy Herzl Tivadar.

IV.

A „zsidó” jelenlét vagy annak látszata a magyar művelődésben mindmáig a századelőn és a múlt század, a 20. első két évtizedében mutatkozik meg legnyíltabban. A sok jelenség közül hadd utalok egyik-másikra.

Erősen megnő a befogadónál a zsidó származásúak aránya. Míg a 19. század második felében az asszimilálódó zsidó polgárság jellegzetes olvasmánya a német klasszikusok és bizonyos magyar „nemzeti klasszikusok” voltak, szignifikánsan főleg Arany János, addig a 20. század elején az új irodalmi és művészeti törekvések közönségének zöme, támasza és legtöbbször mecénása is a zsidó közép- és nagypolgárság volt. Megjegyzem, hogy nincs igazán teljes kutatásunk erre vonatkozólag, kortársak emlékezéseiből és külföldiek tudósításaiból rakjuk össze a képet. Jobban ismerjük a másik nagy mecénási ág, a műgyűjtés zsidó vonatkozásait. A gazdagodó, majd gazdag zsidó ipari és finánc-tőke a század elejére már szinte dinasztiaikká alakult, valamint a két világháború között ekkor már vagyonmentési céllal is - ezek a társadalmi csoportok alakították ki (a főnemesség néhány más családjával együtt) azt a hatalmas műkincsvagyont, amely múzeumokba kerülve nemzedékek művelődésformálásában vesz részt, de amelynek túlnyomó többségéért most folyik a diplomáciai és jogi vita a II. világháború győztes nagyhatalmaival.

A kultúra hordozói közül, mint említettük, jelentős szerepet játszottak az újságírók. (Az volt az irodalmi megújulás két legjellegzetesebb előkészítője Bródy Sándor és Heltai Jenő is.) Az új irodalmi mozgalmak szervezőinek is zsidó volt egy jelentős része szerkesztőként, lapalapítóként, kritikusként (Kiss József, majd Osvát, Ignó, Fenyő Miksa, Hatvany Lajos.) És jelentős zsidó származású alkotók vettek részt a századelő mozgalmában is. A Nyugatban Füst Milán, Szép Ernő, Somlyó Zoltán, egy másik csoportban Balázs Béla, Lukács György.

A művelődés nem irodalmi területeiről szólva ki kell emelnem a zsidó származásúak nagy számát a századelő radikálisnak nevezhető körében, majd a Galilei-körben. A zsidóságon belül ez jellegzetesen úgy interpretálható, mint az asszimiláció utáni második nemzedék lázadása immár az apák ellen.

A zsidó jelenlét a századelőn helyileg is differenciált: Budapest mellett Nagyvárad, Temesvár, Kolozsvár, Pozsony azok a centrumok, ahol ez a jelenlét mennyiségileg is fontosnak mondható. Végül említhetném még, mint jelentős emberi társadalmi faktort a Nyugat első nagy nemzedékének zsidó feleségeit, élettársait, Lédától Harnos Ilonáig és Lesznai Annáig.

Ennél erősebb és nyilvánvalóbb a zsidó hozzájárulás a magyar kultúra középső és alsóbb rétegeiben. A 80-as években a mindennapos zsidó élet, szokásos beszédmód majdnem áttét nélkül a német és jiddis nyelvű színházakban, a bohózatokon át a vígjátékig és a kabarétréféig, amely egyaránt támaszkodik a francia, az osztrák mintára és erre a budapesti zsidó talajra. Ezt reprezentálja az operett második vonala, a satíra és a humor Gábor Andor, később Molnár Ferenc tárcáiban. A Nyugat első nagy nemzedékének tagjai „szent szörnyetegek”

voltak, az volt Füst Milán és Osvát Ernő. Nagy egyéni teljesítményeikkel mind nagyobbakként és mind egyénibbként illeszkedtek a sorba és evvel képviselték zsidó értékeiket is. Az előbb jellemzett pesti irodalom tömeges jelenség, érintkezik, de voltaképpen éles választóvonallal különbözteti meg magát a Nyugat élvonalától, s külső megjelenésével is ez nyomja rá bélyegét a századelő Budapestjére és bélyegzi azt „Judapestté”.

Ezt a vonulatot nem annyira a nagy teljesítmények, mint egyfajta stílus, hangulat, magatartás és technika különbözteti meg. Eredete a német, sőt jiddis nyelvű zenés színjátékokban, a pesti zsidó viccben, a német és zsidó elemeket is hordozó diskurzusban is gyökerezik. Ez a fajta, művekben is megjelent, ám teljesen máig fel nem dolgozott „könnyű irodalom” gazdagítódik meg osztrák és német, valamint francia elemekkel. Magatartásban ennek az irodalomnak hamar sablonná vált típusai a voltaképpen éppen az asszimiláción átment pesti zsidó kispolgárság alakjai a jellegzetes zsidó öniróniával, a minden bizonyos megkérdőjelezésében.

A Kisember panasoszos attitűdje, világgal kapcsolatos és magán büntudatával számtalan változatában jelenik meg.

Ez a pesti zsidó szellem a századvégén Heltai Jenővel jelentkezik, aki fellazítva a népnemzeti iskola merev formáit, franciás ízzel oltja be a novellát, és ötletekre, fordulatokra, viccekre építi a színdarabot. E vonulat jellegzetes képviselői az ifjú Molnár Ferenc párbeszédeivel és tárcáival, Gábor Andor egyre mérgesebbé váló, támadó írásaival. Magától értetődő, hogy Karinthy Frigyes is sok szállal gyökerezik ebbe az altalajba.

De ide nyúlik vissza a magyar operett második hulláma, Offenbach és Meyerbeer után ismét a zsidó zeneszerzők egy vonulata alkotja meg a legsikeresebb és legdivatosabb darabokat, amelyek máig a magyar kultúra értékeként élnek tovább. Mint ahogy a magyar kabaré is ide tér vissza, szerzők, konferansziék, színészek zsidó volta tanúskodik erről. Nagy Endrétől a 40-es évek németellenes kabaréjáig és a mai Mikroszkóp Színpadig, közte Kellér Dezsővel. És tegyük hozzá, nagy jelentőségű ennek a műfajnak, kulturális vonulatnak kialakult diskurzusait hordozó színésztípusa, hadd említsem meg csak az évtizeden átnyúló sikerű Kabos Gyulát vagy Salamon Bélát.

Természetesen hasonló vonulatot lehetne kimutatni a filmgyártásban is.

Fontos lenne ezért, ha ezt a könnyebb vonulatot és az ezt hordozó írókat, rendezőket, színészeket vállalnánk, feldolgoznánk és a magyar kultúra értékeként is propagálnánk.

V.

A század elejei zsidó jelenlétet természetesen a kortársak is észlelték. Talán legélesebben látóan Ady Endre, a Korrobori szerzője, A bélyeges sereg költője. Vele szemben egyre élesebben az akkori konzervatív esszé és publicisztika Horváth Jánostól Tisza Istvánig, az Alkotmánytól Méhely Lajosig. Számukra ez a vibráló szellem, vagy ahogy Ady írja, a kovász jelenléte nyilvánvaló volt, habár

különféleképpen is ítélték meg. Mégis megmarad a kérdés: hozott-e ez a század eleji nemzedék valami specifikusan zsidó hagyományt a magyar művelődésben? Bár egyes művészeknél ki lehet mutatni a zsidó hagyomány jelenlétét, bibliai hangvételt és prófétai magatartást Füst Milánnál, a jiddis nyelv hanglejtését Szomori Dezső egyes, gyerekkorra emlékező műveiben, én azt hiszem, nem erről van elsősorban szó. Hadd idézzek Oktávián Goga román publicista híres cikkeiből. Szerinte a magyar nemzeti irodalom folytonossága megszakadt, véget ért „a költészetben Petőfivel és Arany Jánossal, a prózában pedig Mikszáth Kálmánnal, helyet csinálva a budapesti zsidó nemzeti irodalomnak, amely napjainkban uralkodik. ... Budapest pusztításai vannak ezeken az idegen lapokon: ez a hirtelen város a maga amerikanizmusával, kabaréival, zsidóival, Dohány utcai zsargonjával, obszcenitásával, ez a rögtönzött hangyafészek rányomta pecsétjét a magyar irodalomra” (20. század, 1913. február.) Ez csak egyetlen példa arra, ahogy a félmúlt és vidék oldaláról érzik szokatlannak, újnak, tehát zsidónak a századelő szellemi életét. Általánosítva tehát a modernizáció, az urbanizáció és ennek számtalan mellékjelensége ellen tiltakozik a bíráló. Felvetődik a kérdés: amit zsidónak éreznek, bélyegeznek, nem a modern, a korszerű, a városi-e?

Más oldalról felvetve a kérdést: vajon a zárt életformából kiszakadt zsidó egyéneknek kifejlődtek-e olyan tulajdonságai, beidegződései, amelyek különösen alkalmassá tették a modernizáció hordozására? A kérdés természetesen érvényes több kelet-közép-európai országra. Többféle válasz is született, utalva gazdasági okok kikényszerítette gyors reagálásra, már korán nemzeti határok átlépésének gyakorlatára, a zsidó közösségek tanulási gyakorlatának hatására, vitamódszerekre, az állítások megkérdőjelezésének gyakorlatára egy sajátos rabulisztikára utalva. Ennyiben és csak ennyiben sajátosan zsidó a hozzájárulás a modernizációhoz.

VI.

Viták és belső hasadások ellenére a múlt század első két évtizede a fénypontja annak, amit magyar-zsidó együttélésnek, a magas művelődésben való szerepvállalásnak nevezhetünk. Az I. világháború és az utána következő évek viszont a „liberális szerződés” felbontásának, a viszony mindkét oldalról való megkérdőjelezésének, sőt meglepő módon egy egész Európában működő folyamat, az asszimiláció elvetésének időszakára.

Újabban többször megírták ennek történetét, a legrészletesebben Ungvári Tamás. Szabó Dezső, majd Szekfü Gyula, nyomukban Németh László majd a szinte a teljes népi írói mozgalom az egyik oldalon, a polgári radikalizmus, Ignó, Zsolt Béla a másik oldalon a szereplők.

A 20-as, 30-as évekre egy sajátos kép alakul ki. Az előző korszakbeli zsidó származású kulturális alkotók, szereplők a helyükön maradnak, de szinte állandó szellemi, sőt fizikai támadás középpontjában. Felnő egy új (1895-1910 között

született) zsidó származású, elsősorban tudós nemzedék, amely már azonban a hivatalos konzervatív jellegű iskolarendszerben nevelkedett. Számukra egy állandó, vérré váló kettősség lett uralkodó: a nehezen kiküzdött magyar-zsidó identitás. (Sárközi György, Halász Gábor, Szerb Antal, Szabolcsi Bence.) Az ő hozzájárulásuk a magyar művelődés európai irányú gazdagítását jelenti, de már kevésbé specifikus zsidó elemmel. A 30-as évektől a fokozódó külső nyomás és a magyarországi zsidó értelmiség első differenciálódása okozza, hogy fellép egy sajátosan zsidó jellegű áramlat a magyar kultúrában immár tudatos elkülönüléssel (Tábor kiadó, Komor András, Molnár Ákos, Horváth Zoltán és főleg természetesen Pap Károly). A törekvés különben német mintára megy vissza (Schocken Verlag, L. Feuchtwangel) és előzménye lesz majd a zsidó törvények által kikényszerített külön zsidó tömörüléseknek.

A 30-as években jelentkezik a magyar szellemi életben párhuzamosan különben több más európai országban is egy olyan típus, amelyet mindenütt „baloldali intellektuel” néven hívnak. Olyan - részint zsidó származású értelmiségiek, akik általában baloldali liberális, radikális, szocialista meggyőződésűek, magas képzettségű specialisták. Nem képeznek külön politikai csoportot, egy részüknek vannak szorosabb - lazább kapcsolataik a kommunista pártokkal. Magyarországon e típus felbukkan, de itt sem alkot egységes csoportot, bár bizonyos folyóiratokat (Szép Szó, Gondolat) preferál. Topográfiailag leginkább az Új Lipótváros lakóhelyük és találkozóhelyük. E típus európai jelentőségű tagjának tartom pl. Mérei Ferencet, Szondi Lipótot, Déry Tibort, Vas Istvánt, Bálint Györgyöt, Honti Jánost, és bármilyen sajátos, voltaképpen Kerényi Károly is idetartozik. Speciálisan zsidó érdeklődésű tagjaként Szabó Lajost jelölném meg.

Ennek az irányulásnak tágabb összefüggéseként egy szociológiai jellegűt említhetünk. A zsidó munkásréteg és kispolgárság - zsidóságából fakadó - kettős elnyomására, annak kompenzációs igényére s másfelől a hagyományos zsidó gondolatvilág messianisztikus jövőt váró utópisztikus hatásaira gondolok. Ennek összefüggésére a politikai mozgalmak s főleg a munkásmozgalom jövőképeivel és jövővárásával már sokan rámutattak. Ennek a folyamatnak sokszor tragikus következményeit, egy, csak apját tekintve zsidó író, a jugoszláv Danilo Kis írta meg a legérvényesebben.

Hadd tegyek hozzá mindehhez egy megjegyzést: a 30-as, 40-es évek egyik jellegzetes zsidó értékének tartom Rejtő Jenőt, főleg légiós regényeit, amelyek az előbb említett pesti zsidó „könnyű” irodalmat folytatják hatalmas nyelvteremtő erővel. Egyúttal előzményei mindannak, amit munkaszolgálatos irodalomnak lehetne nevezni.

És külön probléma: hol szóljunk azokról a jólfésült, éppen érettségizett fiúkról, akik John Lukács Évek c. művében az 1904. évnél beszélgetnek a faszorban matematikáról s fizikáról? Azaz: a Marslakókról, ahogyan Marx György könyve nevezi őket? A későbbi Nobel-díjasokról: Szilárd Leóról Neumann Jánosról,

Wigner Jenőről, Teller Edéről, Gábor Dénesről, a nem Nobel-díjas Kármán Tódorról? S kortársaikról a társadalomtudományban Mannheim Károlyról, Szondi Lipótról, Tolnay Károlyról, Hauser Arnoldról és a kétségtelenül ide is tartozó Lukács Györgyről?

Magyarok-e ők vagy sem? És vajon zsidók-e? Ők már a zsidó nagypolgárság felső rétegeiből jöttek, s a numerus clausus miatt kényszerültek külföldre, lettek külföldi tudósok. Igaz, nem szabad elhallgatnom, hogy a magyar kutatási lehetőségek hiánya is motiválta őket ebben. Bár a külföldi szakirodalom is megemlíti zsidó származásukat, még megoldatlan kérdés éppen tudományos teljesítményük összefüggése a zsidó gondolatvilággal vagy magatartásformával. Ad absurdum fogalmazva a problémát, vajon a hologrammnak, s főleg a számítógépnek van-e köze feltalálójuk zsidó voltaához? Azt hiszem, a tudomány-szociológia egyik izgalmas problémája tárul itt fel előttünk. Politikai vonatkozásúan, motivált tetteikről szólva lehetne ezt az összefüggést feltételezni. (Fermi, Oppenheimer, Szilárd és az atombomba ma már közismert történetére célszerű.) Mindenesetre ennek a zsidó tudóscsoportnak világméretű kisugárzása az újkori magyar művelődés tárgykörének elhagyhatatlan része.

Ennyiben szoltam a zsidó jelenlét egyes, bár nem minden eleméről a magyar művelődésben. Óriási területeket hagytam figyelmen kívül, így az orvost, ahol a legkorábban és a legnagyobb számban jelentkeznek, a műszakit, a zeneit s a képzőművészetit.

VII.

Nem sorolom tovább a neveket. Amikor 1944-ben a Shoah elsodorta a magyarországi zsidóságot nagy részét, a megöltek között volt konzervatív, katolikus, liberális, radikális, szocialista, gyáros és matematikatanár, és a mai vitákra utalva a néhány százezer asszimilált zsidó mellett több százezer nem-asszimilált.

Már ez az óriási mennyiségi veszteség is, nem is szólva a külső és belső politikáról, átrendezte a sorokat, s habár a megmaradt kisszámú asszimilált magyar zsidó részt vett a magyar kulturális életben, teljesítményük talán még nem mutat fel kimagaslóbb értéket, s az előbbi sort is csak nagyon erőltetetten lehetne folytatni.

Minden vita ellenére úgy látom, hogy paradox módon éppen maga a Shoah gazdagította a magyar kultúrát. Tétovázva és lassan. Hivatalos és társadalmi tilalmakkal dacolva felelősségként és élményként jelen van a mai magyar kulturális életében. Jelen van néhány kiemelkedő műben: Zsolt Béla Kilenc koffer és Kertész Imre Sorstalanság c. könyvében. Ne feledjük, hogy a Nobel-békedíjas Elie Wiesel is magyar volt, Máramaros sziget környékéről indult, habár a mienk szinte az egyetlen civilizált ország, ahol részesült díszdoktorátusban vagy tiszteleti tagságban. A holocaust ténye másképpen is része a mai magyar

művelődésnek. Egyetérthetünk Szegedy-Maszák Mihállyal abban, hogy Radnóti Miklós voltaképpen a világ holocaust irodalmának egyik csúcsa.

A zsidó részvétel tehát mindkét formában gazdagító és mindenek ellenére szerves része lett a magyar művelődésnek. Értékei, a katolikus, a protestáns, a német és az egyáltalán még nem kutatott szláv mellett részei annak a sokszínű, szerves együttesnek, amelyet e néven illetünk. Igaz újból és újból megkérdőjelezzük ezt a részvételt Szabó Dezsőtől Németh Lászlóig, jelenléteért elsősorban az asszimilációt téve felelősnek. Mint ahogy sajátos tünetként a mai magyarországi zsidó szervezetek, lapok is az asszimilációt teszik felelőssé az elmúlt hatvan évért, olykor még a holocaustért is. Az asszimiláció mindenütt történelmi folyamat, mindenütt a polgárosodás, a modernizáció része. Az a zsidók asszimilációja egész Európában, nincs alternatívája, a cionizmus is az asszimiláció egy különleges formája. És az asszimiláció talaján keletkezett az a kulturális hozzájárulás, teljesítmény, amelyet zsidóknak köszönhetünk, igenis, köszönhetünk, a magyar kultúrában. Amely ettől is lett sokszínű, sok elemű, tarka és vonzó, nem utolsósorban ennek köszönhetjük értékei tartós, nemzetközi jelenlétét.

Szabolcsi Miklós